

Háborúellenes mozgalom Budapesten 1912 őszén

Hatvan évvel ezelőtt, 1912 őszén háború tört ki a Balkánon. Félő volt, hogy ebből a helyi konfliktusból világégés támad. Az általános európai háború veszélyét leginkább az akkori Osztrák–Magyar Monarchia provokatív magatartása idézte fel. Ausztria–Magyarország uralkodóköréi fenyegető nyilatkozatokat tettek és részleges mozgósítást hajtottak végre. 1912 októbere és decembere között ezért a nemzetközi politikában feszült légkör uralkodott.

A háborús válság hatása

A hazánkat mintegy tíz héten át fenyegető háborús válság Budapesten is erősen érezte hatását. Az október–novemberi katonai behívások az idegességet csak fokozták. A háborús válság következménye azonban nemcsak ez a végsőkig nyugtalan légkör lett; a feszültség a lakosság anyagi helyzetének romlását is előidézte.

A háborús veszély következtében a bankok nem folyósítottak hiteleket. Az üzleti életben tartózkodtak a befektetésektől. Mindez gazdasági válsághoz vezetett. „Budapesten is teljes erővel dühög a krízis — írta egy korabeli kommentátor —, az építőipari tevékenység, amely tudvalevőleg a legbiztosabb fokmérője a főváros haladásának vagy stagnálásának, csaknem teljesen szünetel.” Az építkezések leállításához kapcsolódott a gyáriparban és a kereskedelemben bekövetkezett hanyatlás. (Kivételt a hadiipar képezett. A csepeli vasművek, az Egyesült Izzó és néhány más vállalat komoly rendeléseket kapott a hadseregtől. Ennek a néhány üzemnek akonjunktúrája azonban távolról sem ellensúlyozhatta a válságot, mely Budapest iparának nagy részét sújtotta.)

A gazdasági életben megmutatkozó bénulás nagyarányú munkanélküliséghez vezetett. Az építőiparból és a legtöbb üzemből sok dolgozót elbocsátottak. „A szakegyesületekben ijesztő módon emelkedik a munkanélküliek száma” — írta akkoriban a fővárosi szakszervezeti sajtó. A főváros 186 ezer ipari munkásának egyhatod része: mintegy 30 ezren munka nélkül maradtak 1912 végére. Ha a családtagokat is hozzászámítjuk, több mint százezren éltek ekkor a legteljesebb létbizonytalanságban Budapesten.

Sokan a fővárosi törvényhatóságtól várták, hogy a nehéz gazdasági helyzeten segítsen. Budapest előjárósága valóban tett időnként ígéreteket különböző építkezésekre és közmunkákra; ekkoriban azonban a főváros erősen eladósodott. (A deficitet azzal leplezték, hogy különböző kölcsönöket vettek fel.) Érthető, hogy a főváros urai ilyen pénzügyi viszonyok mellett az építkezésekre vonatkozó régebbi ígéreteiket nem tudták teljesíteni. Ez a munkanélküliek körében komoly elkeseredést keltett. „Ha csak tizedrészét valósították volna meg annak, amit a főváros már ígért a munkásoknak, akkor meg lehetnénk elégedve. Mi azonban már megszoktuk, hogy ígéreteikben nem fukarkodik a főváros” — írta novemberben csalódott hangon a szakszervezeti sajtó.

A főváros vezetói 1912 őszén a már említett deficit csökkentése érdekében újabb intézkedést hoztak. A törvényhatósági tulajdonban levő kenyérgyár és más élelmiszerüzemek termékeinek árát emelték. Más közszükségleti cikkek vizont a hadsereg vásárlásai következtében drágultak meg. Az áremelkedések is hozzájárultak ahhoz, hogy a budapesti munkások életszínvonala jelentős mértékben csökkent.

„A mostani válság főoka a háború” — állapította meg helyesen a munkássajtó. Egyik cikke pedig a gazdasági helyzet elemzésekor megjegyyez-

te: „Jobbat csak a háborús helyzet elmúlása után várhatunk.” Budapest munkássága tudatában volt annak, hogy a kardcsörtető külpolitika és a nagyarányú háborús készülődés okozta a gazdasági pangást, a munkanélküliséget, az életszínvonal romlását. Felvette tehát a harcot a háborús veszély ellen.

A háborúellenes mozgalom kezdetei

„Háború vagy béke?” — ez lett a magyar politikai élet központi kérdése 1912 októberében. Amint megérkeztek a hónap elején a nemzetközi válság első hírei, azonnal ezek felé fordult a közfigyelem. „A háborúra való uszítással szemben nekünk is mozgósítanunk kell” — hirdette a Szociáldemokrata Párt felhívása. Október első napjaiban Budapest munkássága elhatározta, hogy nyilvános gyűléseken emeli fel szavát a béke érdekében.

Október 6-án került sor először háborúellenes megmozdulásokra. Nagy-Budapest területén aznap öt helyen (a VI., a VII. és a VIII. kerületben, valamint Újpesten és Pestszentlőrincen) tartottak munkásgyűléseket. Ezeken többször hangzott el az „Éljen a forradalom!” felkiáltás. A VIII. kerületben pedig aznap éles hangú antimilitarista tüntetésre is sor került. „Budapesten — írta a Népszava — a nemzetközi helyzet súlyosságához mért komoly... formában megszólalt a proletárság öntudata és akarata.”

Az október 6-i munkásgyűléseken a haza sorsa iránti felelősségérzet nyilvánult meg. Ezt mutatta az elfogadott határozat is: felszólította „az ország minden jóérezsű, a kultúra kincseit féltő, a haladás követeléseit magáévá tevő néprétegét, hogy mindenütt követelje nyomatékosan a béke fenntartását, tiltakozzék hangosan és minden rendelkezésre álló módon minden olyan kísérlet ellen, amely akár más népeket, akár saját országunk népét a há-

ború gyilkos pusztításainak akar kitenni." Nem kétséges, hogy a béke híveinek összefogására történt felhívás helyes volt.

Az október 6-i megmozdulásokkal kezdetét vette a fővárosban a háborúellenes mozgalom. Kibontakozása azonban nem volt zökkenőmentes. A munkásgyűléseken az előző hónapok folyamán kizárólag belpolitikai kérdésekkel (főként a kormányzat törvénysértéseivel és az általános választójoggal) foglalkoztak. Most viszont át kellett állniuk a szociáldemokrata szervezeteknek arra, hogy elsősorban a külügyekkel és a béke problémájával foglalkozzanak. Ez kissé nehezen ment. Az október 6. utáni 1–2 hét folyamán a nagy-budapesti SZDP-szervezetek legtöbb gyűlését még a hagyományos belpolitikai kérdések megvitatására hívták össze; a választójoggal és hasonló témákkal foglalkozó rendezvények megosztották a munkásság figyelmét.

A szociáldemokrata párt soraiban hamarosan megerősödött az a felfogás, hogy minden erőt a béke megvédésére kell összpontosítani. Ezért már ezekben a hetekben sok szocialista gyűlés kifejezetten a háború témájával foglalkozott. Az ilyen tárgyú fővárosi megmozdulások közül kiemelkedett az építőmunkásoké; október 18-án tartották nagygyűlésüket az Aréna úton, ahol Landler Jenő mondott bátor hangú háborúellenes beszédet. (Landler kimagasló szerepet játszott az 1912. őszi antimilitarista mozgalomban.) Ugyancsak jelentős megmozdulásokra került sor október 13-án a III. kerületben és Erzsébetfalván, október 20-án Rákoskeresztúron és 24-én Csepelen. A munkásnők külön összejöveteleket is tartottak. Apáik, férjeik és fiaik életét féltették egy háborútól és jogos tiltakozásukat fejezték ki. A fővárosban a munkásnők szervezésében Várnai Zseni költőnőnek volt különösen komoly szerepe.

A háborúellenes tiltakozás hullámai eljutottak hadiüzemekbe is. Október 15-én a csepeli vasmű munkásai tartottak gyűlést, ahol határozottan követelték: a gyár „töltények helyett hasznos dolgokat gyártson”. Október 16-án pedig sztrájk tört ki az újpesti Wolfner-féle hadfelszerelési üzemből. A mozgalom egy hétig tartott. A dolgozók nemcsak béremelést követeltek, hanem a béke biztosítását is. A Wolfner-gyáriaké volt lényegében az első háborúellenes sztrájk a magyar hadiipar történetében.

A munkások háborúellenes mozgalmát sokban segítette a fővárosi pártszervezetek bizalmi testülete. Ezt éppen 1912-ben (nem sokkal a háborús válság előtt) hozták létre. Az SZDP fővárosi végrehajtó bizottsága mellett tevékenykedő testületben a budapesti és a környékbeli szociáldemokrata szervezetek 2–2 küldötte vett részt. Igen figyelemre méltó, hogy ez a szervezet nem az akkori közigazgatási határok alapján létesült. Ismeretes ugyanis, hogy 1912-ben még a peremkerületek (Csepel, Újpest, Kispest stb.) különálló városok, illetve községek voltak. A „bizalmi testület” létrehozásakor viszont már nem vették figyelembe ezt a mesterséges elkülönítést. A fővárosi munkásmozgalom vezetői felismerték azt a reális tény, hogy a budapesti belterületek és peremvárosok szoros egységet képeznek.

A fővárosi pártszervezetek bizalmi testülete október 25-én ült össze, s a háborúellenes harc további fokozását határozta el. Másnap, október 26-án a munkássajtóban és falragaszokon felhívás jelent meg: október 30-ra háborúellenes tiltakozó gyűlésekre szólították a proletariátust. Néhány nap állt tehát csak rendelkezésükre; de a fővárosi pártszervezetek a rövid időt jól használták fel.

A hatalmon levők is készültek — a maguk módján — a számukra igen kellemetlennek ígérkező október 30-i megmozdulásokra. A munkások megfélemlítésére nagyszámú karhatalmi erőt vonultattak fel. „Vérontásra készült Budapest rendőrsége, amely nagy tömegekben lepte el a város legforgalmasabb útvonalait” — írta felháborodottan a Népszava. Összetűzésre azonban — hála a proletártömegek fegyelmeztségének — nem került

sor aznap. (Egyedül a Baross utcán történt incidens, itt 500 tüntető vonult fel, és az őket felosztató rendőrök néhány személyt őrizetbe vettek.)

Október 30-án a főváros belterületein 14, a peremvárosokban 5 gyűlésre került sor. Különösen nagy volt a tömegek aktivitása a VII. és a VIII. kerületben; mindkettőben három helyen is volt megmozdulás. A népgyűlések rendben, fegyelmezten, de harcoss antimilitarista szellemben zajlottak le. (Egyedül a kispesti összejövetelt fenyegette az a veszély, hogy menet közben betiltják. A hatósági kiküldött ugyanis — az élesen háborúellenes hang miatt — a gyűlést fel akarta oszlatni, de aztán eltekintett ettől, látva a munkások határozott fellépését.)

Az október 30-i békegyűléseken közel ötvézeren vettek részt. A háború ellen küzdő munkások erejét mutatták ezek a megmozdulások. A népgyűlések egységes szövegű határozata kimondta: „abban a tudatban, hogy az egész ország dolgozó népének akaratát fejezi ki, a leghatározottabban tiltakozik minden háborús szándék ellen, követeli a békének minden körülmények között való megővését, és azt, hogy az osztrák — magyar monarchia az egész Balkán-kérdéssel szemben a legszigorúbb semlegesség, a teljes be nem avatkozás álláspontjára helyezkedjék . . .”

Október közepére kibontakozott a munkásosztály és a polgári demokratikus ellenzék szoros együttműködése is a béke érdekében. A Justh-féle függetlenségi párt és az Országos Köztársasági Párt fővárosi szervezetei is több összejövetelen tiltakoztak a kardcsörtető külpolitika ellen. A radikális irányzatú Galilei Kör a diákok és a fiatal katonák körében indított antimilitarista agitációt. Békeagitáció kezdődött a tanítók körében (Czabán Samu vezetésével) és az egészségügyi dolgozók soraiban is (Dr. Jakab László főorvos kezdeményezésére). A munkásosztály és a polgári baloldal összefogásának szép példája volt az október 27-i értelmiségi nagygyűlés. Ezt — többezres tömeg jelenlétében — a Vigadóban rendezték meg. A fővárosi értelmisége nagy békemegmozdulásán Pogány József szocialista vezető kijelentette: „Vagy nem üzeni meg a háborút a Monarchia, vagy forradalom út ki ellene . . .”

Forradalmat éltető jelszavak gyakran elhangzottak az 1912. őszi megmozdulásokon. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a munkástömegek többsége valóban kész lett volna forradalmi cselekvésre. A fővárosi proletárijai szembenálltak a háborús veszéllyel, de többségük a társadalmi rend erőszakos megdöntésére ekkor még nem készült. Nem szabad arról sem elfeledkezni, hogy sok munkást óvatosságra intett a provokációtól való félelem. *Al-forradalmi, kalandor elemek* 1912 őszén is jelentkeztek. Egy ismeretlen („Ébrenalvó” álnevű) egyén a Népszavához írt levelében „bomba, bomba, bomba!” felkiáltás után azt tanácsolta, hogy a munkások rohanják meg a kaszárnyákat és robbantsák fel a gázgyárat. Egy másik provokátor gyújtogatásokra szólította fel a proletárokat. Budapest munkásai azonban szervezeten, a mozgalmi fegyelmet betartva küzdöttek, és határozottan elutasították mindenfajta provokációt.

A háborúellenes mozgalom tetőpontján

Október végén és november első felében hatalmas méretekben bontakoztak ki a békeakciók hazánkban. A háborúellenes mozgalom ekkor érte el tetőpontját. Ebben kiemelkedő szerepe volt Budapest munkásságának. Úgyszólván minden nap történt valamilyen megmozdulás.

Egy nappal a már említett október 30-i munkásgyűlések után újabb szenzációja volt a fővárosnak. 31-én ugyanis Tisza István, a reakció gyűlölt vezére utcai sétára indult. A belvárosi járókelők azonban felismerték és spontán tüntetést rögtönöztek ellene. „Lámpavasra vele!” — ilyen kiáltások hangzottak; a közvélemény Tiszát tartotta a kardcsörtető külpolitika egyik fő felelősének. A mintegy kétezer főnyi, munkásokból, értelmiségiekből és diákokból álló tömeg haragjától

csak erős rendőri beavatkozás tudta megvédeni a parlament elnökét.

November első napjaiban munkásgyűlésekre került sor a peremvárosokban (így 2-án Budafokon és 3-án Pestújhelyen). A figyelem azonban ekkor egy sokkal fontosabb esemény felé fordult: Ferenc József „császár és király” budapesti látogatásának időpontját november 4-re tűzték ki. A kormányzat nagy előkészületeket tett az uralkodó fogadására. A hivatalos üdvözlésektől eltérően Budapest munkássága másfajta megnyilvánulásokra készült. November 2-i röpiratuk megállapította:

„. . . Sok jel mutat arra, hogy lelkiismeretlen kalandorok háborúba akarják belesodorni az országot. A királynak is tudnia kell, hogy a háborút kívánók száma kicsi, és a béke pártja olyan nagy, mint ahány dolgos ember él az országban. A dolgozó népnek háborúellenes hangulatáról sem lehet másképpen értesíteni a királyt, mintha Budapestre érkezésekor nagy tömegekben kimegyünk az utcára, és éltetjük a békét, tüntetünk a háború ellen . . .”

Úgy is lett. November 4-én délután a fővárosi munkások tízezrei álltak sorfalat a Nyugati pályaudvar és a Vár között. Amerre a király és kísérete — erős karhatalmi fedezet alatt — elhaladt, békét éltető kiáltások töltötték be az utcákat. „A tömeg — a sajtó tudósítása szerint — egyre izgatottabb lett, és már nem elégedett meg a kormány és a háború haragos szidalmazásával, de öklök emelkedtek fenyegető módon, sőt botokkal is hadonásztak egyesek . . . Ha egy-egy pillanatra elült a zaj, a következő percben már fokozott erővel támadt fel a tiltakozó zivatar.” Pesten és Budán egyaránt háborúellenes jelszavakkal fogadta a tömeg a királyt; csak a Vár közvetlen közelében némult el a tüntetés.

A királyi menet elvonulása után 12 ezer főnyi, munkásokból, értelmiségiekből és diákokból álló tömeg áradt a körutakon. A háborúellenes kiáltásokhoz csatlakozott egy másik, mely évtizedek óta nem hallatszott Pest utcáin: „Éljen a köztársaság!” A Kossuth-nótát és a Marseillaise-t éneklő sokaság a tudósítások szerint „csodálatosan szép látványt nyújtott,” amint . . . lelkes elszántsággal hömpölygött tova.” A tüntetés jelentőségét növeli az a tény, hogy ekkor vált a köztársaság követelése a tömegek jelszavává. Budapest munkássága azért hangoztatott 1912 novemberében republikánus jelszavakat, mert úgy érezte, hogy a háborús veszély felidézéséért felelős a bécsi „császári és királyi” udvar, sőt maga az uralkodó is.

A november 4-i köztársasági tüntetés ellen fellépett a rendőrség. A tömeg egy része a Kossuth utcára fordult be. A Szentkirályi utcánál szembeállták magukat a gyalogos karhatalmi egységekkel. Ezek előlről, a lovas rendőrök pedig hátulról támadták meg a sokaságot. A két tűz közé került munkásság fegyelmezett magatartásának köszönhető, hogy néhány sebesülésen kívül nagyobb tragédia nem történt. S a hatósági beavatkozás sem csökkentette azt a hatást, amit a november 4-i köztársasági és háborúellenes megmozdulás gyakorolt nemcsak a főváros, hanem az egész ország közvéleményére is.

Három nappal az emlékezetes királylátogatás után, november 7-én újabb ülést tartott a fővárosi pártszervezetek bizalmi testülete. Ennek a tanácskozásnak is a háború elleni harc fokozása állt a középpontjában. A következő napokban ismét munkásgyűléseket szerveztek. Ezekben már a hagyományos belpolitikai témák háttérbe szorultak a háború elleni küzdelem mellett, s egyre többször hangzott fel a köztársaság követelése.

November 11-én arról érkezett hír, hogy a szocialisták 17-én Európa-szerte békemegmozdulásokat rendeznek. A szociáldemokrata párt november 12-én felhívással fordult Budapest népéhez, megállapítva: „Gyáva és tudatlan birkanyáj volnánk és nem a huszadik század felvilágosodott, újságot és könyvet olvasó népessége . . . ha elmulasztanók e végzetet hozható napokban, hogy valamennyi ország hatalmasainak félelmetesen dörgő

hangon és legvégső elszántságra kész érzésekkel odaharsogjuk: nem akarunk háborút! . . .”

Hat nap állt rendelkezésre. Ezt a főváros valamennyi pártszervezete a 17-i nagy megmozdulás előkészítésére fordította. Óriási tömegre lehetett számítani; éppen ezért pontosan rögzítették a felvonulás rendjét, és előre meghatározták, hol csatlakozzanak a peremvárosból érkezők a tüntető menethez. A megmozdulást előkészítő gyűléseket a lelkes hangulat és fegyelmeztség jellemezte.

Am ez a munka sem volt zökkenőmentes. Egyrészt hatósági beavatkozástól kellett tartani. Másrészt váratlan zavaró körülményt jelentett, hogy november 22-re tűzték ki a fővárosi törvényhatósági testület újraválasztását. A szociáldemokrata pártvezetőség ezt az alkalmat esetleges mandátumszerzésre akarta felhasználni. November 13-án (egy nappal a 17-i megmozdulásra való felhívás után) az SZDP fővárosi végrehajtó bizottsága utasítást küldött a pártszervezeteknek: folytassanak agitációt a választások ügyében. (Ebben a kérdésben nem kérték ki a bizalmi testület tanácsát.) A szociáldemokrata szervezetek számára nehéz feladatot jelentett, hogy egyszerre kétféle kampányt szervezzenek, mindkettőt elég szoros határidővel. Szerencsére megtalálták a megoldást: november 17-ig minden energiájukat a békemegmozdulásra koncentrálták, és csak a következő napokban foglalkoztak a választásokkal. (Megjegyzendő egyébként, hogy a november 22-i szavazás semmiféle sikert sem hozott a szociáldemokrata párt számára. A szűkkörű választójog miatt az SZDP egyetlen mandátumhoz sem jutott.)

Eljött a november 17-i „Nemzetközi Békenap”. Hatalmas rendőri erők szállták meg a felvonulás tervezett útvonalát. A kora délutáni órákban indult el a belterületek munkássága a Hunyadi térről. Soraikból *Biró Mihály* háborúellenes plakátjai emelkedtek magasba. Az *Andrássy* útra vonultak. A Teréz körút felől csatlakoztak hozzájuk a budai és az újpesti proletárok. Az Erzsébet körút felől megérkezett a csepeli, kispesti, erzsébetfalvi és más peremvárosi szocialisták tömege. A felvonulás tervszerűen, zökkenőmentesen, szervezeten zajlott le.

„A nyirkos, ködös levegőben lengő tüzes, szép képek alatt száguldott végig a fővárosban a szervezett munkásság háborúellenes hadserege, amelynek fegyvere, a kultúra, lesz tán oly erős, hogy a barbárság vérontó acéljait és golyószóróit elsodorja a béke lehetőségének útjából” — írta a Népszava tudósítása az *ötvenezres tömeg* felvonulásáról. Ha az érdeklődők és a járdáról helyeslők sokaságát is számítjuk, a november 17-i nagy tüntetésbe majdnem százezer kapcsolódott be. „Éljen a világbéke!” „Tiltakozunk a háború ellen!” „A nagybankok részvényesei és a fegyvergyárosok menjenek a háborúba!” „Pusztuljanak a diplomata kalandorok!” Ezek a kiáltások töltötték be Budapest legnagyobb útvonalait.

A félszáz ezres tüntető menet a Kerepesi úti Tattersall felé vonult. Négy órakor megkezdődött a nagygyűlés. Nemzetközi jelentőségét növelte, hogy az európai munkásmozgalom két kiemelkedő képviselője is megjelent itt. Egyikük *Karl Liebknecht*, a német szocialista baloldal világhírű vezetője (a kommunista mozgalom későbbi mártírja), a másik pedig *dr. Ellenbogen* osztrák parlamenti képviselő volt.

Karl Liebknecht beszédét különösen nagy érdeklődés kísérte. Kíméletlenül leleplezte az imperialista nagyhatalmak politikáját. Beszél a Monarchia hatalmasainak balkáni hódító terveiről, majd figyelmeztetően szólt a magyar munkásokhoz: „Önök lesznek az elsők, akiket kiküldenek, hogy kartáccsal szaggattassanak darabokra!” Hirdette, hogy a háború ellen a legfőbb biztosíték egész Európa proletárjainak összefogása. Nagy lelkesedéssel fogadott beszédét „Éljen a népek békéje! Le a háborús uszítókkal!” kiáltással fejezte be.

Ezután *dr. Ellenbogen*, majd *Bokányi Dezső* szólalt fel. „Vigyáznia kell a monarchiának — mondotta —, hogy ne vigye kalandos balkáni há-

borúba az országot.” Majd így értékelte a budapesti munkásság aznapi nagy megmozdulását: „Ez a mai gyűlésünk . . . a nemzetközi nagy béke-manifesztáció nagy hullámverésébe való beilleszkedés, melynek célját ebben foglalhatjuk össze: *Hasznos, erős gazdasági politikát bent, kifelé békét a Balkánnak! Nem kell háború!* . . .”

A nagygyűlés végén határozatot hoztak. Ez kimondotta: „minden körülmények között és mindenáron követeli a békét és annak biztosítását. Az egybegyűlt munkásság óva inti Ausztria — Magyarország kormányait és diplomáciáját annak a bűnnek az elkövetésétől, hogy az országot a háborúskodás végzetes nagy szerencsétlenségébe döntse.” A határozat hitet tett a proletár nemzetköziség mellett: „*Lelekéséssel fogadjuk a szociáldemokrácia nemzetközi akcióját a béke érdekében, valamennyi országban levő testvérünknek üdvözlétünket küldjük, és megfogadjuk, hogy itthon is minden erőnket belevisszük a háború elleni küzdelemünkbe.*”

Este hatkor ért véget a népgyűlés, és a tömeg rendben hagyta el a Tattersallt. (Érdeemes megjegyezni, hogy a tömeg lelkes, háborúellenes jelzavai nemcsak magyarul, hanem németül, szerbül, románul és szlovácul is elhangzottak. A budapesti munkásság jelentős része akkoriban többnyelvű volt.)

„Ami történt, az nagyarányú, méltóságteljes, gyönyörű demonstráció volt” — írta a Népszava tudósítása a november 17-i megmozdulásról. Ez a megállapítás megfelelt a tényeknek. A fél évvel ezelőtti „vérvörös csütörtök” óta nem volt a budapesti munkásságnak ilyen nagyszabású tüntetése. Ki kell emelnünk a megmozdulás nemzetközi jelentőségét is. November 17-én Európa sok nagyvárosában került sor tüntetésekre és gyűlésekre a világháború veszélye ellen. Nem mindenütt volt azonban a munkásság demonstrációja olyan fegyelmezett és sikeres, mint a magyar fővárosban. *A budapesti szocialisták november 17-i megmozdulása kiemelkedett a Nemzetközi Békenap rendezvényei közül.*

A háborúellenes mozgalom befejeződése

November második felében a nemzetközi helyzet még fenyegetőbbé vált. A Monarchia uralkodó köreinek egy része már a Szerbia elleni hadüzenetet követelte. A Tisza-párti kormány támogatta a fokozódó háborús előkészületeket, s *nyílt elnyomó intézkedéseket* hozott a béke hívei ellen. Budapest rendőrfőkapitánya, Boda Dezső is kézhez kapta a kormány felhívását a „katona ellenes propaganda avagy szervezkedés . . . megakadályozására”. A rendőrség tehát felkészült, hogy csapást mérjen a fővárosi háborúellenes mozgalomra. Erre november 24-én került sor.

Ezen a napon a szocialisták és a polgári demokratikus ellenzék közös népgyűlést rendezett a Tattersallban. Amikor a békét követelő és a köztársaságot életet kiáltások felhangzottak, a karhatalom azonnal feloszlatta a gyűlést. A tömeg rendben, fegyelmezetten távozni kezdett. Ekkor — a sajtó tudósítását idézve — „rendőrök és csendőrök kozákok vadságával támadtak neki az embereknek, és jajgatástól, asszonyok sírásától, jajveszékeltéstől, kardcsapásoktól, revolverlövésektől lett hangos a népgyűlés helye”. Vér áztatta a Tattersall földjét. Az erőszakoskodás azonban ezzel még nem ért véget. Az elvonuló több ezres tömeg ellen a Kerepesi úton lovasrendőrök indítottak támadást. A sokaság széteszlott, de az Erzsébet körúton újra csoportosulni kezdett. Ekkor újabb roham indult a munkások ellen, és a karhatalom végleg szétverte a sokaságot.

A tattersalli provokáció általános felháborodást keltett. Országszerte, sőt külföldön is tiltakozott ellene a haladó közvélemény. A kormányt azonban ez nem zavarta. A november 24-i merénylet csak bevezetője lett a háborúellenes mozgalom elleni elnyomó intézkedéseknek. November 25-től kezdve egyetlen békegyűlést sem engedélyeztek. Minden olyan rendezvényt betiltottak, amelyet háborúellenes tárgykörben hirdettek meg.

Az új fejlemények nehéz helyzetbe hozták a háborúellenes mozgalmat. A szociáldemokraták és a polgári baloldal vezetői hozzászórtak a legális politikai harchoz. A fővárosi háborúellenes mozgalom azonban megtalálta a *küzdelem új formáit*. November utolsó hetében és december elején a háború elleni harc fél-legális és illegális módszerei alakultak ki.

A fél-legális formát Nagy-Budapest szociáldemokrata pártszervezetei hamar megtalálták. Zártkörű gyűléseket hirdettek — nem háborúellenes, hanem más programmal. Az ilyenekre általában megkapták a hatósági engedélyt. Amint aztán ezek a „választójog” vagy „Népszava-agitáció” témájával meghirdetett, formailag legális gyűlések megkezdődtek, a tárgykört menet közben megváltoztatták és a jelenlevők a béke kérdésével is foglalkoztak. November 27. és december 1. között számos esetben került sor a hatóságok megtévesztésével ilyen jellegű háborúellenes összejövetelekre.

December 2-án a fél-legális tevékenység másik változatát alkalmazták. Ezen a napon a parlament környékén az ellenzéki képviselők csoportos „tüntető sétát” rendeztek. Ezt a rendőrség ártalmatlannak vélte. Amikor azonban a képviselők menete mgindult, váratlanul több száz munkás csatlakozott hozzá a környező mellékutcákból. A csoportos sétából kisebbsajta háborúellenes tömegtüntetés lett. A rendőrség hamarosan megjelent és a tüntetést feloszlatta. Letartóztatásokra is sor került. A spontán megmozdulás tényét azonban nem lehetett meg nem történné tenni.

Az illegális harc formái is kezdtek kialakulni az öntudatos munkások körében. December 1-én a VII. kerület bérkaszárnnyait tíz bátor ifjúmunkás járta végig. Egy-egy nagy ház udvarán háborúellenes beszédeket mondtak az összesereglett lakók előtt, persze hatósági engedély nélkül. Nem maradtak sokáig egy helyen; agitációs beszédük után azonnal távoztak. Mire a közben értesített rendőrség megjelent, ők már másik bérház udvarán szerveztek újabb békegyűlést. (Végül azonban az ifjúmunkás szónokokközül hatot: Csetei Jánost, Reiszman Dezsőt és négy társukat a rendőrök elfogták.) A VII. kerületi „vándorgyűlések” hatásos kezdeményezést jelentettek.

December 3-án — hosszú hetekig tartó, ideg-feszítő nyugtalanság után — *megérkezett a balkáni fegyverszünet híre*. Ezek után már a Monarchia sem fenyegetőzhetett beavatkozással. *A háború veszélye pillanatnyilag elmúlt.* Budapest munkássága és haladó értelmisége megkönnyebbüléssel fogadta a hírt. A békéért küzdő erők számára komoly erkölcsi elégtételt jelentett, hogy a hosszú hetekig tartó feszültség háború nélkül ért véget. December 3-a után a közfigyelem ismét a belpolitikai kérdések felé fordult. *A háborúellenes mozgalom ezzel véget ért.*

*

Az első magyarországi békemozgalomban kiemelkedő szerepe volt Budapest népének. A mintegy tíz hétig tartó válságos időszakban a főváros munkássága komoly aktivitást tanúsított. A november 17-i budapesti megmozdulásnak pedig nemzetközi súlya is volt.

A munkásság harca nem volt egyformán erős egész Nagy-Budapest területén. Kiemelkedő volt a dolgozók aktivitása a VI., a VII. és a VIII. kerületben, valamint Csepelen, Újpesten és Kispesten. Jó volt a mozgalmi tevékenység a III., az V., a IX. és a X. kerületben, valamint Erzsébetfalván, Pestújhelyen, Pestszentlőrincen és Rákoskeresztúron. Viszont egyes pártszervezetek (pl. az albertfalvi és a soroksári) úgyszólván alig adtak életjelt magukról.

A háborúellenes mozgalom nemes és igazságos célért folyt. A budapesti munkásság 1912. évi október—december közötti háborúellenes küzdelme méltó az utókor megbecsülésére.